

TÜRKİYE'DE SEBZE ÜRETİMİ VE GELECEK İÇİN BAZI ÖNERİLER

Sait ENGİNDENİZ *

ÖZET

Sebzeler insan beslenmesinde ve özellikle de sağlıklı beslenmede önemli bir kaynaktır. Türkiye 25 milyon tonluk sebze üretimiyle dünyada Çin, Hindistan ve ABD'den sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin coğrafik koşulları tüm sebze çeşitlerinin yetiştirilmesine olanak tanımaktadır ve ülkede 805 000 hektar alanda sebze üretimi yapılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de sebze üretim ve pazarlama yapılarını analiz etmek ve karşılaşılan sorunları belirlemektir. Ayrıca çalışmanın sonunda gelecekle ilgili bazı önlemler de önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sebze, Sebze Üretimi, Sebze Ekonomisi, Sebze Pazarlaması, Sebze Dışsatımı.

VEGETABLE PRODUCTION IN TURKEY AND SOME SUGGESTIONS FOR THE FUTURE

ABSTRACT

Vegetables form an important resource in human nutrition and especially for healthy nutrition. Turkey takes the fourth place after China, India, and U.S.A in the world vegetable production with 25 million tons. The geographical conditions of Turkey let almost all kinds of vegetables to be grown in the country and 805 000 hectares area in the country are used for vegetable production. The purpose of this study is to analyse the production and marketing structures of vegetables in Turkey and determine vegetable production and marketing problems. Further, some measures for the future are proposed in the end of this study.

Key Words: Vegetable, Vegetable Production, Vegetable Economics, Vegetable Marketing, Vegetable Export.

1. GİRİŞ

Türkiye, ABD'den sonra dünyada ekolojik zenginliğe sahip ülkelerin başında gelmektedir. Bu durum Türkiye'yi diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi, sebzeçilik açısından da şanslı bir konuma getirmektedir. Türkiye ekolojisinde ılıman ve subtropik iklim kuşağında yetişebilen 50 civarında sebze türü yetiştirilebilmektedir (1). Ayrıca doğadan toplanarak sebze gibi tüketilebilen, ancak kültüre alınmamış 20'nin üzerinde de tür bulunmaktadır (2).

Türkiye'de işlenen tarım alanlarının yaklaşık % 3'ünde sebze üretimi yapılmaktadır. Tarım işletmelerinin ise % 32'si sebze üretmektedir. Ayrıca Türkiye'de elde edilen toplam bitkisel üretim değerinin yaklaşık % 25'ini sebzeler oluşturmaktadır (3). Türkiye; Çin, Hindistan ve ABD ile birlikte dünyada en çok sebze üreten ülkeler arasındadır. Dünyada ve Türkiye'de en çok yetiştirilen sebzeler domates, hıyar, kavun, karpuz ve biberdir (4).

*Sait ENGİNDENİZ, Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü.

Sebzeler; insan beslenmesindeki önemi, tarım arazilerinin ekonomik olarak kullanılmasına katkıları ve en önemlisi de dünya ve Türkiye ekonomisindeki yeri nedeniyle güncel araştırma konusu olabilmektedir. Özellikle teknik ve ekonomik düzeydeki çalışmalar bu ürünlerin üretiminin artırılması ve ürünlerin en iyi şekilde değerlendirilmesi yönünden önemli katkılar sağlayabilmektedir.

Türkiye’de son yıllarda sebze üretiminin önemini ve ekonomik yönlerini ortaya koyan, sorunlarına değinen ve çözüm önerileri üreten çok sayıda çalışma yapılmıştır (5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15). Ancak bu konudaki çalışmaların sürdürülmesi, zamana ve değişen koşullara uyumun sağlanması yönünde yeni düşüncelerin oluşturulması gerekmektedir. Özellikle küresel ısınma ve yetersiz yağışlardan sebzeçilik olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca son dönemlerde Türkiye’de tarımla ilgili birçok yasal önlem alınmıştır. Diğer taraftan, Türkiye’nin sebze dışsatımının en büyük pazarı olan AB’de ülke sayısı artmıştır ve talepler de buna göre şekillenecektir. İşte bu ve benzeri gelişmelerden hareketle hazırlanan bu çalışmada Türkiye’de sebze üretiminin ve pazarlamasının mevcut durumu ortaya konulmuş, sorunları incelenmiş ve gelecek dönemlerde sebze üretimine verilmesi gereken yön konusunda bazı öneriler geliştirilmiştir.

2. DÜNYADA SEBZE ÜRETİMİ VE DIŞTİCARETİ

FAO verilerine göre dünya genelinde sebze üretimi yapılan toplam alan 1995–2004 döneminde yaklaşık % 41 oranında artış göstermiştir. 2004 yılında dünyada sebze üretimi yapılan toplam alanın 51.5 milyon hektar olduğu saptanmıştır. Dünya sebze üretim alanı içerisinde ilk sırayı Asya kıtası (% 72) almakta ve bu kıtayı sırasıyla Afrika (% 10) ve Avrupa (% 9) kıtaları izlemektedir (4).

2004 yılında dünyada en fazla sebze üretim alanına sahip ülkeler; Çin (% 43), Hindistan (% 14), Nijerya (% 3), ABD (% 3) ve Türkiye’dir (% 2). Bu ülkeler dışında Rusya Federasyonu, Endonezya, Vietnam, Meksika, İtalya, İran, Filipinler ve Mısır gibi ülkeler de sebze üretim alanı açısından dünyada önemli paya sahiptir (4).

2004 yılında dünyada üretim alanı en fazla olan sebzeler sırasıyla patates (% 37), domates (% 9), karpuz (% 7), hıyar (% 5), lahana (% 6), patlıcan (% 3) ve kabaktır (% 3). Bu sebzeler aynı zamanda miktar olarak da en fazla üretilen sebzelerdir (4).

2004 yılında dünyada 20.2 milyar \$ değerinde sebze dışsatımı gerçekleştirilmiştir. Dışsatım içinde ilk sırayı Avrupa kıtası (% 55) almakta ve bu kıtayı Orta Amerika (% 16), Asya (% 12) ve Kuzey Amerika (% 11) kıtaları izlemektedir. Dışsatım içerisinde en fazla paya sahip ülkeler ise; Hollanda (% 16), Meksika (% 14), ABD (% 8), Çin (% 5) ve Fransa’dır (% 4) (4).

Diğer taraftan, 2004 yılında dünyada 21.3 milyar \$ değerinde sebze dışsalımı gerçekleştirilmiştir. Dışalım içinde ilk sırayı Avrupa kıtası (% 62) almakta ve bu kıtayı Kuzey Amerika (% 24) ve Asya (% 11) kıtaları izlemektedir. Dışalım içerisinde en fazla paya sahip ülkeler; ABD (% 18), Almanya (% 15), İngiltere (% 12), Fransa (% 8), Kanada (% 6) ve Japonya’dır (% 4) (4).

Dünyada miktar yönünden dışsatımı ve dışsalımı en fazla gerçekleştirilen sebzeler sırasıyla patates, domates, taze soğan, karpuz, hıyar, marul ve havuçtur. Bu sebzeler aynı zamanda dışsatım ve dışalım değeri açısından da önemlidir (4).

3. TÜRKİYE’DE SEBZE ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2004 yılı verilerine göre Türkiye’de sebze üretimi yapılan toplam alan 805 000 hektardır. 1995–2004 döneminde sebze üretimi yapılan alan % 2,55 oranında artış göstermiştir (3).

Sebze üretim alanlarının 2004 yılı itibariyle bölgelere göre dağılımı incelendiğinde, Marmara, Akdeniz ve Ege bölgelerinin sebzeçilik açısından önemli bölgeler olduğu ve sebze üretim alanlarının yaklaşık % 60’ının bu üç bölgede yer aldığı görülmektedir (3).

Sebze üretim alanları iller düzeyinde ele alındığında ise; Bursa, İzmir, Antalya, Ankara, Samsun, Balıkesir, Hatay, Manisa ve Mersin illerinin en fazla üretim alanına sahip olan iller olduğu ve bu illerin toplam sebze üretim alanlarının yaklaşık % 45’ini oluşturduğu ortaya çıkmaktadır (3).

Sebze üretim alanları sebze türleri yönünden incelendiğinde; en fazla üretim alanına sahip sebze türlerinin sırasıyla domates, karpuz, taze fasulye, hıyar, patlıcan, kavun ve lahana olduğu görülmektedir. Toplam sebze üretim alanının yaklaşık % 67’sini bu sayılan sebzeler oluşturmaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Türkiye’de Bazı Sebzelerin Üretim Alanındaki Değişmeler (1000 ha)

Sebze Türleri		Yıllar					
		1995	2000	2001	2002	2003	2004
Yaprağı Yenen Sebzeler	Lahana	29,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0
	Enginar	1,5	2,3	2,3	2,4	2,5	2,5
	Marul	14,3	17,5	17,7	17,9	17,9	19,0
	Ispanak	18,5	21,5	21,5	22,5	22,5	21,8
	Pırasa	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0
Baklagil Sebzeleri	Taze Fasulye	55,4	62,0	59,0	62,0	66,0	76,8
	Bezelye	8,9	8,5	8,7	10,0	7,7	8,3
	Bakla	6,5	5,8	6,0	6,0	6,0	6,0
Meyvesi Yenen Sebzeler	Bamya	5,4	6,8	6,1	6,1	7,1	7,1
	Kabak	20,0	22,0	22,0	20,0	22,0	22,0
	Kavun	29,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0
	Karpuz	135,0	140,0	145,0	165,0	153,0	138,0
	Hıyar	44,0	64,0	59,0	60,0	60,0	60,0
	Patlıcan	28,8	35,5	36,5	37,0	36,0	35,0
	Domates	175,0	225,0	225,0	255,0	260,0	255,0
Soğans, Yumru ve Kök Sebzeler	Havuç	12,0	12,0	12,0	12,0	21,0	23,0
	Patates	199,9	204,9	199,9	197,9	194,9	179,0
	Sarımsak	13,2	14,0	15,0	15,0	19,0	17,0
	Taze Soğan	22,0	22,0	22,0	22,0	22,0	22,0
Diğer Sebzeler	Karnabahar ve Brokkoli	4,4	4,9	4,5	4,7	5,5	5,6
	Kuşkonmaz	0,003	0,003	0,003	0,004	0,004	0,003

Kaynak: FAO (www.fao.org).

Türkiye’de türlere göre sebze üretim miktarındaki gelişmeler Çizelge 2’de verilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi en fazla üretim alanına sahip olan domates, karpuz, taze fasulye,

hıyar, patlıcan, kavun ve lahanaya gibi sebzeler aynı zamanda miktar yönünden de en çok üretimi yapılan sebzelerdir. Bu sebzeler dışında biber, pırasa ve kabak da üretimi fazla olan sebzeler arasında yer almaktadır.

2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarına göre, Türkiye’de sebze üretimi yapılan arazilerin % 40,19’u 50 dekardan küçük araziye sahip işletmelerin, % 62,39’u 100 dekardan küçük araziye sahip işletmelerin, % 37,61’i ise 100 dekar ve daha büyük araziye sahip işletmelerin tasarrufundadır (3).

Türkiye’de örtüaltı sebze üretimi de yapılmaktadır. 2001 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de 47 085 tarım işletmesi tarafından 32 277 hektar alanda örtüaltı tarımı yapılmaktadır. TÜİK’in 2004 yılı verilerine göre ise Türkiye’de 47 774 ha alanda örtüaltı tarım yapılmaktadır. Örtüaltı tarım yapılan alanın 7 170 hektarı cam sera, 16 925 hektarı plastik sera, 6 624 hektarı yüksek plastik tünel, 17 055 hektarı da alçak plastik tünel alanından oluşmaktadır (3). Örtüaltında sebze, meyve ve çiçek üretilmektedir. Örtüaltı üretimi en fazla olan sebzeler sırasıyla domates (1.9 milyon ton), hıyar (984 000 ton), karpuz (670 000 ton), biber (315 000 ton), patlıcan (263 000 ton) ve kabaktır (112 000 ton). Örtüaltı sebze üretiminin toplam sebze üretimi içerisindeki payı % 12,24’dür (16).

Çizelge 2. Türkiye’de Bazı Sebzelerin Üretim Miktarındaki Değişmeler (1000 ton)

Sebze Türleri		Yıllar					
		1995	2000	2001	2002	2003	2004
Yaprağı Yenen Sebzeler	Lahana (Baş)	573	622	610	620	629	605
	Enginar	18	24	26	27	28	30
	Kereviz	12	16	16	19	18	18
	Marul (Göbekli)	165	215	220	200	190	200
	Ispanak	180	205	210	220	220	213
	Pırasa	315	308	300	290	305	295
Baklagil Sebzeleri	Taze Fasulye	460	514	490	515	545	582
	Bezelye	49	48	60	69	54	58
	Bakla	50	45	45	44	44	49
Meyvesi Yenen Sebzeler	Bamya	23	27	30	31	35	43
	Kabak (Sakız)	290	260	305	280	295	292
	Kavun	1 800	1 865	1 775	1 820	1 735	1 750
	Karpuz	3 600	3 940	4 020	4 575	4 215	3 825
	Hıyar	1 250	1 825	1 740	1 670	1 780	1 725
	Patlıcan	750	924	945	955	935	900
	Domates	7 250	8 890	8 425	9 450	9 820	9 440
	Biber (Sivri)	750	1 090	1 150	1 340	1 370	710
Soğans, Yumru ve Kök Sebzeler	Turp (Kırmızı)	131	145	145	155	153	150
	Havuç	250	235	230	235	405	438
	Patates	4 750	5 370	5 000	5 200	5 300	4 800
	Sarımsak	29	21	20	21	27	25
	Taze Soğan	235	228	225	210	220	207
Diğer Sebzeler	Karnabahar	80	90	88	90	108	110
	Brokkoli	-	-	-	-	-	6
	Kuşkonmaz	0,015	0,012	0,012	0,017	0,017	0,012
	Mantar	-	-	-	-	-	15

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

TÜİK'in 2004 yılı verilerine göre, Türkiye'de sebzelerden elde edilen toplam üretim değeri 11.48 milyar YTL'dir. Sebzeler bu üretim değeri ile toplam bitkisel üretim değerinin % 25,22'sini oluşturmaktadır (3). Toplam sebze üretim değerinin % 78,44'ünü meyvesi yenen sebzeler, % 8,99'unu yaprağı yenen sebzeler, % 6,82'sini baklagil sebzeleri, % 4,62'sini soğansı, yumru ve kök sebzeler, geriye kalan % 1,13'ünü de diğer sebzeler oluşturmuştur (Çizelge 3).

Çizelge 3. Türkiye'de Türlere Göre Sebze Üretim Değerleri (milyon YTL)

Sebze Türleri	Yıllar						
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	%
Yaprağı Yenen Sebzeler	22	300	449	709	912	1 033	8,99
Baklagil Sebzeleri	15	254	364	478	640	783	6,82
Meyvesi Yenen Sebzeler	174	2 970	4 306	6 140	8 083	9 009	78,44
Soğansı, Yumru ve Kök Sebzeler	11	130	196	285	451	531	4,62
Diğer Sebzeler	2	20	32	44	69	130	1,13
TOPLAM	224	3 674	5 347	7 656	10 155	11 486	100,00

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Bununla birlikte, son yıllarda Türkiye'de organik sebze üretimi de yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye'de 2002–2004 döneminde organik olarak üretilen sebzeler ve miktarları Çizelge 4'de verilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi en fazla organik üretimi yapılan sebzeler sırasıyla; domates, biber, fasulye, hıyar ve soğandır.

Çizelge 4. Türkiye'de Organik Sebze Üretim Miktarları (ton)

Sebze Türleri		Yıllar		
		2002	2003	2004
Yaprağı Yenen Sebzeler	Lahana	-	-	34
	Enginar	210	100	279
	Kereviz	-	-	-
	Marul	-	0.8	30
	Ispanak	-	-	-
	Pırasa	4	5	30
Baklagil Sebzeleri	Fasulye	375	224	200
	Bezelye	-	28	2
Meyvesi Yenen Sebzeler	Bamya	0.5	0.2	2
	Kabak	62	194	34
	Kavun	-	0.5	18
	Karpuz	-	300	467
	Hıyar	336	25	85
	Patlıcan	112	195	57
	Domates	82 809	26 492	22 897
	Biber	3 355	3 442	2 644
Soğansı,	Havuç	-	23	11

Yumurru ve Kök Sebzeler	Patates	13	0.2	92
	Sarımsak	1	83	212
	Soğan	388	1025	1 412
Diğer Sebzeler	Karnabahar	1	80	40
	Brokkoli	0.3	15	20
	Mantar	-	100	283

Kaynak: Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı (www.tarim.gov.tr).

Dokuzuncu Beş yıllık Kalkınma Planında (2007–2013), bitkisel üretimde verimli, kaliteli ve standart ürün elde etmek amacıyla, çeşit geliştirme ve sertifikalı fide, fidan ve tohum kullanımının yaygınlaştırılmasına, yeni teknolojilerin ve alternatif üretim yöntemlerinin kullanılmasına, bitki hastalıkları ve zararlıları ile etkin ve çevreye duyarlı mücadele yöntemlerinin uygulanması ile arz fazlası olan ürünlerden alternatif ürünlere geçişin sağlanmasına ve ürün piyasalarının istikrara kavuşturulmasına önem verileceği belirtilmektedir (17).

4. TÜRKİYE’DE SEBZE TÜKETİMİNDEKİ GELİŞMELER

Türkiye’de bazı sebzelerin toplam tüketim miktarlarındaki değişimler Çizelge 5’de verilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi miktar yönünden tüketimi en fazla olan sebzeler sırasıyla domates, karpuz, hıyar, kavun, patlıcan ve taze fasulyedir. 1995–2004 döneminde bu sayılan sebzelerin tüketim miktarındaki değişim incelendiğinde; domateste % 36,46, karpuzda % 7,60, hıyarda % 39,65, patlıcanda % 20,09, taze fasulyede % 18,72 oranında artış kaydedildiği, kavunda ise % 5,52 oranında azalış olduğu görülmektedir.

Çizelge 5. Türkiye’de Bazı Sebzelerin Tüketim Miktarındaki Değişmeler (ton)

Sebze Türleri		Yıllar					
		1995	2000	2001	2002	2003	2004
Yaprağı Yenen Sebzeler	Lahana	369	394	391	392	391	385
	Enginar	15	21	22	23	25	26
	Marul	204	286	292	294	292	301
	Ispanak	129	151	172	168	149	189
	Pırasa	259	251	247	243	244	248
Baklagil Sebzeleri	Taze Fasulye	397	424	430	440	454	471
	Bezelye	38	45	50	53	51	49
	Bakla	31	27	25	24	25	25
Meyvesi Yenen Sebzeler	Kabak	263	245	244	243	242	242
	Kavun	821	840	808	798	750	776
	Karpuz	1 615	1 740	1 832	2 007	1 886	1 737
	Hıyar	1 002	1 435	1 427	1 388	1 381	1 400
	Biber	2	0.7	2	2	3	3
	Patlıcan	593	738	734	723	713	713
	Domates	4 508	5 707	5 814	5 996	6 144	6 152
Soğansı, Yumurru ve Kök Sebzeler	Havuç	206	173	165	197	260	316
	Patates	3 612	4 349	4 200	4 173	4 024	3 880
	Sarımsak	85	87	87	91	95	95
Diğer Sebzeler	Karnabahar ve Brokkoli	60	64	66	70	76	83
	Mantar	0,6	0,6	0,7	0,8	1	2

	Kuşkonmaz	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01
--	-----------	------	------	------	------	------	------

Kaynak: FAO (www.fao.org).

Türkiye’de bazı sebzelerde kişi başına yıllık tüketimin; domatestede 128 kg, biberde 22 kg, patlıcanda 14 kg, hıyarda 23 kg, lahanada 11 kg, karnabaharda 2 kg, pırasada 5 kg, fasulyede 7 kg, kavunda 30 kg, karpuzda 62 kg, ıspanakta 3 kg, taze soğanda 3 kg, kabakta 4 kg, marulda 3 kg, bezelyede 1 kg ve kerevizde 0.2 kg olduğu bildirilmektedir (18).

5. TÜRKİYE’DE SEBZE PAZARLAMASINDAKİ GELİŞMELER

Türkiye’de yaş meyve-sebze piyasası, genel hatları itibariyle serbest piyasa sistemiyle çalışmaktadır. Pazarlama fonksiyonlarının büyük oranda özel sektör tarafından üstlenildiği meyve-sebze pazarlama sisteminde, kooperatifler aracılığıyla pazarlama ise yok denecek kadar azdır (19). Yaş meyve-sebze pazarlamasında üreticiden sonraki aşamalarda toplayıcılar, mahalli alıcılar, pazarcılar gibi teşkilatlanmamış araçlar devreye girmekte, ancak toptancı halleri ve hallerde görev yapan komisyoncular ile tüketim merkezi komisyoncularına, semt pazarlarına ve dışsatımcılara mal temin eden tüccarlar en büyük rolü oynamaktadır (20).

Türkiye’de yaş meyve ve sebze pazarlamasına yönelik ilk düzenleme 12 Eylül 1960 tarih ve 80 sayılı Toptancı Halleri Sureti İdaresi Hakkında Kanun ile yapılmıştır. Daha sonra bu yasa, 27 Haziran 1995 tarihli 552 sayılı Yaş Meyve ve Sebze Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile değiştirilerek yürürlüğe girmiştir. 11 Haziran 1998 tarih ve 4367 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 552 sayılı kanunun bazı maddeleri de değiştirilmiştir. 4367 sayılı yasanın asıl amacı, yaş meyve ve sebzeyi kayıt altına almak olduğundan tüm yaş sebze ve meyvenin halden geçirilme zorunluluğu getirilmiştir. Yaş meyve ve sebzenin belediye sınırları veya mücavir alanlar içerisinde, perakende satışının yapılabilmesi için mutlaka toptancı hallerinden satın alındığının belgelenmesi gerekmektedir. Bu şekilde ürünün hale girmeden, halden çıkarma işleminin yapılması önlenerek, yaş meyve ve sebze ticaretinin kayıt altına alınması hedeflenmiştir (21).

Türkiye’de yaş sebze pazarlanmasında, üreticiler ürününü çoğunlukla tüccar, mahalli alıcı veya pazarcılara satmaktadır. Bunun dışında, toptancı halleri ve bu hallerdeki komisyoncular ile işleme sanayindeki firmalar da önemli rol oynamaktadır (18). Son yıllarda sayıları artan Yaş Meyve Sebze Pazarlama Kooperatiflerinin bu yöndeki etkinliği çok azdır (22). Yaş sebzeler tüketiciye ulaşıncaya kadar tüketim merkezi toptancı halleri, perakendeci haller, semt pazarları, seyyar satıcılar, süpermarket, manav gibi dağıtım kanallarından da geçmektedir. Bununla birlikte, üretilen sebzelerin bir kısmının araçlar vasıtasıyla dışsatımı da gerçekleştirilmektedir. Sanayide kullanılan sebzeler için ise, sözleşmeli üretim sistemi hakim durumdadır.

Organik olarak üretilen yaş meyve ve sebzelerin ise farklı bir pazarlanma sistemi bulunmaktadır. Türkiye’de organik meyve ve sebze üretimi daha çok dış pazar için yapılmaktadır. Ancak son yıllarda ülke içinde de pazarlanma olanağının ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim özellikle hipermarketlerde organik ürün stantlarının oluşturulduğu ve bilinçli tüketicilerin bu ürünler için belirli bir fiyat primi ödemeyi kabul ettikleri görülmektedir. Organik sebzelerin, üretim alanında ya da semt pazarında satışından ziyade, büyük satış merkezlerinde (süpermarket, hipermarket vb.) satılması belirli bir güveni sağlaması yönünden önemli olmaktadır. Bu alanda sözleşmeli üretim yaptıran firmalar ise doğrudan ya da işledikten sonra ürünü iç ve dış piyasaya sunabilmektedir (23).

Türkiye’de iç piyasadaki sebze satış fiyatlarının 1996–2004 dönemindeki değişimi ise Çizelge 6’da verilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi 2004 yılı itibariyle en yüksek birim satış fiyatına sahip sebzeler sırasıyla; mantar, bamyacı, taze sarımsak, brokkoli, taze fasulye ve bezelyedir.

Türkiye’de üretilen sebzelerin önemli bir bölümü yurtiçinde tüketilmekle birlikte, bazı sebzelerin dışsatımı da gerçekleştirilmektedir. Ancak dışsatım, üretim potansiyeli ile doğru orantılı değildir. Bunun başlıca nedenleri; ülke içi tüketimin fazla olması, üretilen ürünlerin birçoğunun gıda sanayinde girdi olarak kullanılması, sebze çeşitlerinin uluslararası piyasalarda talep edilen çeşitlere uygun olmayışı ve sebze üretimi sırasında meydana gelen miktar ve kalite kayıplarıdır (9).

Türkiye’nin sebze dışsatımındaki gelişmeler Çizelge 7’de verilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi 1996–2004 döneminde sebze dışsatım değeri % 1,89 oranında artmıştır. 2004 yılında sebze dışsatımından elde edilen değeri, toplam tarım ürünleri (tarım ve hayvancılık ürünleri) dışsatım değerinin % 19,23’ünü, toplam dışsatım değerinin ise % 0,77’sini oluşturmuştur.

Türkiye 2004 yılında 218.64 milyon \$ karşılığında 608 817 ton yaş sebze dışsatımı gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin yaş sebze dışsatımı 2000–2004 döneminde miktar olarak % 38,35, değeri olarak ise % 88,02 oranında artmıştır (24).

Çizelge 6. Türkiye’de Bazı Sebzelerin Ortalama Satış Fiyatları (YTL/kg)

Sebze Türleri		Yıllar					
		1996	2000	2001	2002	2003	2004
Yaprağı Yenen Sebzeler	Lahana (Baş)	0,01	0,13	0,21	0,34	0,42	0,48
	Enginar	0,03	0,35	0,46	0,56	0,78	0,87
	Kereviz	0,02	0,22	0,29	0,42	0,64	0,68
	Marul (Göbekli)	0,02	0,19	0,29	0,49	0,63	0,67
	Ispanak	0,02	0,21	0,30	0,47	0,61	0,74
	Pırasa	0,02	0,17	0,25	0,41	0,53	0,63
Baklagil Sebzeleri	Fasulye	0,04	0,39	0,58	0,69	0,89	1,01
	Bezelye	0,03	0,28	0,37	0,61	0,84	1,00
	Bakla	0,02	0,27	0,42	0,55	0,79	0,97
Meyvesi Yenen Sebzeler	Bamya	0,07	0,67	0,84	1,20	1,56	1,79
	Kabak (Sakız)	0,02	0,16	0,21	0,27	0,40	0,49
	Kavun	0,02	0,16	0,22	0,31	0,40	0,47
	Karpuz	0,02	0,11	0,18	0,23	0,29	0,35
	Hıyar	0,02	0,17	0,27	0,35	0,45	0,52
	Patlıcan	0,02	0,19	0,25	0,35	0,49	0,59
	Domates	0,03	0,15	0,22	0,29	0,37	0,43
Biber (Sivri)	0,03	0,25	0,31	0,44	0,62	0,62	
Soğansı, Yumru ve Kök Sebzeler	Turp (Kırmızı)	0,01	0,12	0,23	0,33	0,46	0,50
	Havuç	0,02	0,18	0,26	0,43	0,47	0,53
	Patates	0,02	0,12	0,20	0,26	0,33	0,37
	Taze Sarımsak	0,03	0,33	0,49	0,69	1,04	1,16
	Taze Soğan	0,03	0,26	0,38	0,52	0,69	0,82
Diğer	Karnabahar	0,02	0,22	0,37	0,49	0,64	0,72

Sebzeler	Brokkoli	-	-	-	-	-	1,09
	Kuşkonmaz	0.10	0.34	0.49	0.56	0.57	0,70
	Mantar	-	-	-	-	-	2,35

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Çizelge 7. Türkiye'nin Sebze Dışsatımındaki Gelişmeler (Milyon \$)

Yıllar	Sebze Dışsatımı	İndeks (1996=100)	Toplam Tarım Ürünleri Dışsatımı	İndeks (1996=100)	Toplam Dışsatım	İndeks (1996=100)
1996	477	100	2 147	100	23 224	100
2000	264	55	1 652	77	27 775	120
2001	375	79	1 968	92	31 334	135
2002	322	68	1 744	81	36 059	155
2003	473	99	2 105	98	47 253	203
2004	486	102	2 526	118	63 167	272

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Türkiye'nin 1995–2004 döneminde dışsatımını gerçekleştirdiği sebze türleri miktar ve değer olarak Çizelge 8'de verilmiştir. Çizelgelerden görüldüğü gibi Türkiye'nin en fazla dışsatımında bulunduğu sebzeler sırasıyla domates, havuç, hıyar, karpuz, pırasa, kavun ve kabaktır. Sayılan sebzelerin 1995–2004 döneminde dışsatım miktarlarının değişimi incelendiğinde; domateste % 138,88, havuçta % 288,58, hıyarda % 106,83, pırasada % 70,92 oranında artış olduğu, buna karşın karpuzda % 33,19, kavunda ise % 45,29 oranında azalış olduğu görülmektedir. Türkiye yaş sebze dışsatımının çoğunu Rusya Federasyonu, Almanya, Romanya, Hollanda, Yunanistan ve Avusturya'ya gerçekleştirmektedir. 2004 yılı verilerine göre; Türkiye toplam yaş sebze dışsatım değerinin yaklaşık % 72'sini bu sayılan ülkelere sağlamıştır (25).

Dışsatımın teşvik edilmesi ve dışsatım yapılan pazarların geliştirilmesi, dünya dışsatımında Türkiye'nin payının ve uluslararası piyasalara açılan firmaların rekabet güçlerinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye'de yaş sebze dışsatımını desteklemek amacıyla zaman zaman bazı ürünlerde dışsatım iadesi yapılmaktadır. Örneğin domates dışsatımının desteklenmesi amacıyla 1 Ocak- 31 Mayıs 2006 tarihleri arasında 50 \$/ton dışsatım iadesi yapılmıştır (11).

Diğer taraftan, Türkiye organik sebze dışsatımını da gerçekleştirmektedir. Organik sebzelerin daha çok dondurulmuş veya kurutulmuş olarak dışsatımı yapılmaktadır. Ege İhracatçı Birliklerinin Kayıtlarına göre; Türkiye 2001 yılında 0.36 milyon \$, 2002 yılında 0.39 milyon \$, 2003 yılında ise 0.57 milyon \$'lık dondurulmuş organik sebze dışsatımını gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin 2004 yılında gerçekleştirmiş olduğu 414 816 \$'lık dışsatımın % 39'u Almanya'ya, % 37'si Belçika'ya, % 13'ü Macaristan'a, geriye kalan % 11'i de Hollanda'ya yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye 2004 yılında 257 547 \$'lık kurutulmuş organik sebze dışsatımını da gerçekleştirmiştir. Kurutulmuş organik sebze dışsatımının % 45'i Almanya'ya, % 21'i Hollanda'ya, % 19'u İngiltere'ye, geriye kalan % 15'i ise Japonya, ABD, Avustralya, Kanada, Norveç ve Yeni Zelanda gibi ülkelere yapılmıştır (26).

Bununla birlikte, Türkiye mevsime ve ürün düşüklüğüne bağlı olarak bazı aylarda daha yoğun olmak üzere bazı sebzelerin iç talebini karşılamak amacıyla dışalım da

gerçekleştirmektedir. 2004 yılında sebze dışalımını için ödenen değer (33 milyon \$), toplam tarım ürünleri dışalım değerinin % 1,44'ünü, toplam dışalım değerinin ise % 0,03'ünü oluşturmuştur (3).

Çizelge 8. Türkiye'nin Türlerine Göre Sebze Dışsatımı

Sebze Türleri		Dışsatım Miktarı (ton)						Dışsatım Değeri (1000 \$)					
		1995	2000	2001	2002	2003	2004	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Yaprağı Yenen Sebzeler	Lahana	2 470	2 766	2 671	2 175	3 231	3 214	867	798	721	883	1 265	1 434
	Enginar	6	10	7	4	7	-	6	11	3	3	9	-
	Marul	861	305	487	220	1 788	1 695	282	166	362	118	1 429	1 084
	Ispanak	15	15	9	4	132	55	5	3	3	3	62	37
	Pırasa	4 416	5 501	11 800	5 592	14 678	7 548	1 461	1 238	2 875	1 901	4 317	2 957
Baklagil Sebzeleri	Taze Fasulye	48	892	704	934	1 235	985	40	559	421	581	1 263	984
	Bezelye	134	30	31	56	77	51	76	24	15.00	35	49	52
	Bakla	413	277	228	217	305	229	288	193	165	186	245	244
Meyvesi Yenen Sebzeler	Bamya	52	-	-	-	-	-	54	-	-	-	-	-
	Kabak	2 760	-	3 981	3 914	5 681	6 249	1 325	-	1 605	2 105	3 728	4 515
	Kavun	12 033	6 049	10 391	10 703	7 152	6 583	3 898	1 528	2 129	2 366	2 830	3 898
	Karpuz	26 013	10 903	10 859	11 350	27 902	17 378	6 688	1 351	1 614	1 821	7 000	4 239
	Hıyar	13 160	8 072	20 040	21 074	22 717	27 219	7 430	3 596	7 074	7 863	10 219	12 667
	Patlıcan	2 487	3 663	5 510	4 520	5 293	5 118	1 398	1 953	2 483	2 491	4 074	4 053
	Domates	98 527	119	190	244	227	235	37	37	48	67	88	109
			898	768	038	400	364	512	502	914	836	110	563
Biber	46	38	56	36	50	70	125	208	204	147	214	346	
Soğans, Yumru ve Kök Sebzeler	Havuç	7 782	17 149	29 618	26 963	45 803	30 239	2 035	3 022	3 958	2 940	7 198	5 456
	Patates	103	140	105	25 177	172	154	23	24	12	1 907	16	14 535
		532	353	886		301	909	871	956	952		068	
	Sarımsak	715	272	220	147	146	237	483	215	160	123	153	192
Taze Soğan	1 638	-	-	-	-	-	-	446	-	-	-	-	
Diğer Sebzeler	Karnabahar	93	52	554	167	249	334	28	22	171	97	146	188
	Mantar	270	336	373	1 208	333	742	4 518	3 816	3 245	6 788	4 137	3 932

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr).

6. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında Türkiye’de sebze üretiminin avantaj ve dezavantajlarını sıralamak mümkündür. Sebze üretiminin en önemli avantajı, Türkiye’nin birçok bölgesinde ekolojik koşulların sebze yetiştiriciliğine uygun olmasıdır. Ayrıca Türkiye’de üreticiler sebze üretiminde belirli bir bilgi birikimine de sahiptir. Bunun yanında üreticiler sebze yetiştirerek diğer bazı ürün gruplarına göre daha yüksek gelir elde edebilmektedir. En önemlisi de, Türkiye’de sebzeler için canlı bir iç pazar bulunmaktadır ve son yıllarda artan tüketici bilinci sebze üretimini olumlu etkilemiştir.

Sebze üretiminin en önemli dezavantajı ise, küçük ölçekli ve dağınık aile işletmeleri tarafından yapılması ve uzmanlaşmanın sağlanamamasıdır. Ayrıca küçük ölçekli işletmelerde gelişmiş teknoloji kullanılmamaktadır. Yıllara göre üretim planlaması yapılmamaktadır. Üreticilerin eğitim düzeyleri ve girdi kullanımı konusundaki bilinç düzeyleri düşüktür. Türkiye’de sebze üretimine yönelik herhangi bir destek ve teşvik uygulanmamaktadır. Tohum temininde dışa bağımlılığı azaltmak açısından yerli hibrit üretimini arttıracak ıslah çalışmaları yetersizdir. Türkiye’de tarımsal ilaç kalıntı analizi yapan akredite laboratuvar sayısı yetersizdir. Soğuk hava deposu ve paketleme tesisi gibi altyapı yatırımları yetersizdir. Türkiye sebzecilik konusunda yeterli bir AR-GE kapasitesine sahip değildir. Üretici örgütlenmesi yeterli değildir. Küresel ısınmayla birlikte son dönemlerde sulama suyu temininde güçlükler yaşanmaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye sebze dışsatımının yaklaşık % 40-45’ini AB ülkelerine gerçekleştirmektedir (27). Özellikle Almanya, Hollanda, İngiltere, Belçika ve Avusturya sebze taleplerini Türkiye’den karşılamaktadır. Türkiye erkenci çeşitlerin üretimiyle Birliğe mevsim dışı zamanlarda pazar boşluğu olan ürünlerin dışsatımını gerçekleştirebilmektedir. Birlik’te üye ülke sayısı 2004 yılında 25’e, 2007 yılının Ocak ayında ise Romanya ve Bulgaristan’ın katılımıyla 27’ye çıkmıştır. Birliğe katılan ülke sayısının artmasıyla Türkiye’nin Birliğe yaptığı sebze dışsatımının artması beklenmektedir. Ancak AB ülkelerinde son yıllarda özellikle taze tüketilen ürünlere yönelik tüketici taleplerinde önemli değişiklikler olmuştur. Çevreye ve doğaya giderek daha saygılı olan tüketiciler, klasik üretim yerine çevre dostu üretim teknikleri ile doğal veya doğala çok yakın ortamlarda yetiştirilmiş ürünler talep etmektedir.

AB ülkelerindeki tüm süper ve hipermarketlerin üyesi olduğu Avrupa Gıda Perakendecileri Birliği (EUREP) tüketicilerine arz ettikleri meyve ve sebzelerde insan sağlığını tehdit eder nitelikteki bazı riskleri en aza indirmek amacıyla, her türlü yaş sebze ve meyveyi üretimden tüketime kadar kayıt ve kontrol altına almaya yönelik olarak 1997 yılında EUREPGAP Protokolünü hazırlamıştır. 2004 yılında uygulamaya giren EUREPGAP protokolü bahçe ürünlerinin (meyve, sebze, kesme çiçek, ve fidan) dünyadaki üretimini en iyi şekilde yapabilmek için geliştirilen ve mutlak gerekli temel esasları içeren İyi Tarım Uygulamaları’nın (İTU) (Good Agricultural Practices-GAP) çerçevesini belirlemek amacı ile hazırlanmıştır. İyi Tarım Uygulamaları, tarımsal üretim sisteminin sosyal açıdan yaşanabilir, ekonomik açıdan kârlı ve verimli, insan sağlığını koruyan ve çevreye önem veren bir hale getirmek için uygulanması gereken işlemleri içermektedir.

Bu gelişmelerden sonra, Türkiye AB ülkelerine sadece iyi tarım uygulamaları prensiplerine göre üretilen sebzelerin dışsatımını gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle dışsatımın sürdürülebilmesi ve arttırılabilmesi için dışsatıma yönelik sebze üretiminde iyi tarım uygulamalarına geçilmesi gerekmektedir. Ayrıca Türkiye’de de bilinçli tüketiciler sağlığa uygun sertifikalı sebze talep etmeye başlamıştır. Buradan hareketle, Türkiye’de gerek

yurtiçi, gerekse yurtdışı talebi karşılamak ve güvenli gıda üretiminin yasal çerçevesini oluşturmak amacıyla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 08.09.2004 tarih ve 25577 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren “İyi Tarım Uygulamalarına İlişkin Yönetmelik” hazırlanmıştır. Bu yönetmelik; çevre, insan ve hayvan sağlığına zarar vermeyen bir tarımsal üretimin yapılması, doğal kaynakların korunması, tarımda izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik ile gıda güvenliğinin sağlanması amacıyla hazırlanmıştır.

Türkiye’de 2004 yılı Haziran ayı itibariyle iyi tarım uygulamalarına göre üretim yapan sertifikalı üretici sayısı 102 olup, toplam sertifikalı alan 2905 ha’dır (28). Ayrıca Türkiye’de EUREPGAP sistemine Alara Tarım Ürünleri ve Bamex Dış Ticaret tedarikçi üye, Ekolojik Tarım Kontrol Organizasyonu Limited Şirketi, Kas Uluslararası Sertifikasyon, Antalya Sanayici ve İşadamları Derneği ve TMMOB Ziraat Mühendisleri ise kurumsal üye olarak dahil olmuşlardır (12).

Bununla birlikte, Türkiye önümüzdeki dönemlerde AB’ye girme çabasıdadır. Bu nedenle bu yöndeki uyum açısından da çalışmalara başlanılmalıdır. Örneğin AB’de pazarı istikrarlı hale getirmek ve taze meyve ve sebze yetiştiricilerine adil bir gelir düzeyi sağlamak üzere taze meyve ve sebze ortak piyasa düzeni hazırlanmış ve 1996 yılında son hali verilmiştir. Piyasa düzeni içinde meyve ve sebzelerin çoğu kapsamaktadır. Pazarlama yılı ürünler itibariyle değişmektedir. Tüketicilere taze olarak ulaşması gereken söz konusu ürünler, belli standartlar çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. Standartlar, iç pazar ve üçüncü ülkelerde tüketicilere ulaşacak ürünler için uygulanmaktadır. Bunlar; ürün tanımı, kalite gerekleri, ölçü, tolerans, paketleme, sunum ve işaretlemeyi içermektedir (27).

Türkiye’de gelecek dönemlerde güvenli bir sebze üretiminin sağlanması ve dışsattım olanaklarının artırılması açısından aşağıdaki önlemlerin alınmasında yarar görülmektedir:

- Türkiye’de 2005 yılında 5403 sayılı “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu” çıkarılmıştır. Ancak tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılmaması için gerekli yasal önlemler arttırılmalıdır.
- 2001 yılında 4721 sayılı Türk Medeni Kanununun Miras Hukukuna ilişkin hükümleri yeniden düzenlenmiştir. Ancak tarım arazilerinin parçalanmasını önleyici yasalar arttırılmalı ve arazi toplulaştırma çalışmaları pilot uygulamalarla yaygınlaştırılmalıdır.
- Tarımsal üretim planlaması yapılarak sebze türlerinin hangi bölgede, ne kadar üretileceği saptanmalıdır. Bu amaçla sebze haritası oluşturulmalıdır.
- Üretilen sebzelerde kalite ve verimi arttırabilmek için üreticilerin sertifikalı tohum kullanmaları teşvik edilmelidir.
- Sebze üretimi dışsattıma yönelik olarak planlanmalı, yeni pazarlar için rakip ülkeler tanınmalı, pazar boşlukları olan dönemlere ve ürünlere yönelik üretim yapılmalıdır.
- Üreticiyi kayıt altına almayı da amaçlayan doğrudan gelir desteği, üretim yapan ve üretim yaptığını belgelendiren üreticilere verilmelidir.
- Yaş sebze ve meyve toptancı hallerinde yapılan satışlar ile İhracatçı Birliklerindeki veriler bir merkezde toplanarak üretim ile ilgili veri tabanı oluşturulmalıdır.
- Biyoteknolojik yöntemlerden de yararlanılarak yerli çeşitler geliştirilmelidir. Bu amaçla uluslararası standartlarda verim ve kalitesi olan çeşitlerin ıslahına yönelik çalışmalar teşvik edilmelidir. Nitekim, “Yeni Bitki Çeşitlerine Ait İslahçı Haklarının Korunmasına Dair Yönetmelik” 12.08.2004 tarih ve 25551 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.
- Programlı, kaliteli ve talebe yönelik üretim yapılabilmesi için sözleşmeli üretim sistemi desteklenmelidir.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı üreticilerin bilinçsiz girdi kullanmaması için eğitim ve kontrol çalışmalarını arttırılmalıdır. Nitekim Bakanlık yaş sebze ve meyve üretiminin yoğun

olduğu bölgelerde “Zirai İlaç Kullanımını Kontrol Altına Alma Projesi”ni uygulamaya koymuştur.

- 2005 Yılında “Tarım Sigortaları Kanunu” çıkarılmıştır. Tarım sigortalarının don ve kuraklığı da kapsamı sağlanmalıdır.
- Küresel ısınma ve yetersiz yağışlar nedeniyle ortaya çıkan sulama sorununun çözümü açısından üreticilerin damlama sulama yöntemini kullanmaları yararlı olabilecektir. Bu amaçla üreticiler bilgilendirilmeli ve yönlendirilmelidir.
- Akredite analiz laboratuvarlarının sayısı arttırılmalı ve etkin hale getirilmelidir.
- Navlun hizmetleri desteklenmeli, hava, deniz kargo taşımacılık altyapısı güçlendirilmelidir.
- Organik sebze üretimi yaygınlaştırılmalı ve organik üretim yapan üreticiler desteklenmelidir. 2004 yılında çıkarılan “Organik Tarım Kanunu” bu yönde önemli katkı sağlamıştır.
- Sebze üretimleri Türkiye’ye benzer olan Yunanistan, Portekiz ve İtalya’nın izlediği yöntem ve uygulamalar incelenmelidir.
- Üreticiler hazır fide kullanımı, sulama, gübreleme ve ilaçlamada modern sistemlerin kullanımı konularında teşvik edilmelidir.
- Yaş sebze paketleme evleri AB normlarına göre geliştirilmeli, paketleme ve ambalajlamaya gereken önem verilmeli, ayrıca modern depo girişimciliği özendirilmelidir. Nitekim 2005 yılında “Tarım Ürünlerinde Lisanslı Depoculuk Kanunu” yürürlüğe girmiştir.
- Sebze hasat sonrası aşamadaki ürün kayıpları % 15-35 civarındadır. Bu nedenle uygun hasat yöntemleri, sınıflandırma ve depolama yöntemleri konusunda üreticiler bilgilendirilmelidir.
- Sebze üretimi ve pazarlamasında rol alabilecek kooperatif ve üretici birliklerinin kurulması ve işletilmesi özendirilmelidir. Nitekim 2004 yılında 5200 sayılı “Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu” yürürlüğe girmiştir.
- Kırsal alanlarda gerek girdi kullanımı, gerekse yeni üretim tekniklerinin adaptasyonu açısından tarımsal danışmanlık sistemi geliştirilmelidir.
- Sebze üreticilerine finansal destek sağlayabilecek programlar geliştirilmeli ve uygulamaya aktarılmalıdır. 2006 yılında çıkarılan 5488 sayılı “Tarım Kanunu” bu konuda önemli adımlardan birisidir.
- Sebze üretimi ve pazarlaması konularındaki araştırmalar arttırılmalı ve araştırmacılara gereken finansal destekler sağlanmalıdır.
- Tüm tarımsal alanlarda gıda güvenliği açısından ürün izlenebilirliğini sağlayabilmek için üretici barkod sistemi uygulanmalıdır.
- Uluslararası piyasalarda kalıcı olabilmek ve yeni pazarlara girebilmek için, Türk sebze ürünlerinin etkili reklâm ve tanıtımı yapılmalıdır.

Sonuç olarak; Türkiye’nin sebze üretimi yönünden önemli avantajları olduğu görülmektedir. Ayrıca son yıllarda sebze üretimini yönlendirmek amacıyla birçok yasal önlem de alınmıştır. Ancak Türkiye tarımındaki yapısal ve sosyo-ekonomik sorunlar sebze üretimini zaman zaman olumsuz etkileyebilmektedir. Bu sorunları kısa vadede çözmek zordur. Ancak özellikle Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından alınacak önlemler ve yapılacak çalışmalar önemli yararlar sağlayabilecektir. Özellikle üretim planlaması ve yerli çeşitlerin ıslahı konuları üzerinde önemle durulmalıdır. Diğer taraftan, sebze dışsatımı ve olanaklar incelendiğinde, Türkiye’de üretimin dış talebe uygun yapılmadığı, üreticilerin bilinçsiz girdi kullandığı, kalıntı analizleri yapacak laboratuvar sayısının yetersiz olduğu, organik ve sözleşmeli üretimin istenen düzeyde olmadığı, üreticilerin yeterince örgütlenmediği ve üretici

ve dışsatımcıların iyi tarım uygulamaları ve uluslararası standartlar konusunda bilgi eksikliği içinde olduğu görülmektedir. Oysa Türkiye gerekli önlemleri aldığı ve dışsatıma yönelik üretimi sürdürdüğü takdirde sebze dışsatımı da artacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. Yanmaz, R., Özçoban, M., Gözlüklü, E., Okçu, G., 2002, **AB Ülkelerinde Açıkta Sebze Yetiştiriciliği ve Yakın Gelecekte Beklenen Gelişmeler**, AB'ye Uyum Aşamasında Bahçe Bitkileri Tarımı Sempozyumu, 25-26 Nisan, 2002, İzmir, s.67-83.
2. Abak, K., Erkan, O., Eser, B., Halloran, N., Yanmaz, R., Sarı, N., Ekiz, H., 2000, **Sebze Tarımında 2000'lerde Üretim Hedefleri**, V. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi (17-20 Ocak 2000), TMMOB Zir. Müh. Odası, Ankara, 2.Cilt, s.617-644.
3. TÜİK, 2007, **Tarımsal İstatistikler**, <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim: Mayıs 2007.
4. FAO, 2007, **Statistical Database-Agriculture**, <http://www.fao.org>, Erişim: Mayıs 2007.
5. Abak, K., 2007, **Outlook on Vegetable Production in Turkey**, Acta Horticulturae, 729:25-31.
6. Atış, E., Artukoğlu, M.M., 2005, **AB'de Meyve-Sebze Ortak Piyasa Düzenleri ve Türkiye'nin Uyumu Açısından Değerlendirilmesi**, Türk Tarım Politikasının AB Ortak Tarım Politikasına Uyumu (Edit.E.Oktay, R.Tunalıoğlu), Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları No:134, Ankara, s.43-56.
7. Eraktan, G., Olhan, E., Özkan, Z., 2002, **AB'de Meyve-Sebze Alt Sektöründe Uygulanan Politikalar**, Avrupa Birliğine uyum Aşamasında Bahçe Bitkileri Tarımı, 25-26 Nisan 2002, Ankara, İzmir, s.11-24.
8. Güçin, M.S., 2004, **Türkiye'nin Yaş Sebze ve Meyve İhracatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Türkiye IV. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi (08-12 Eylül, 2003, Ankara), Hasad Yayıncılık, İstanbul, s.347-349.
9. Haskınacı, Ş., 2004, **Sebzeçilik Sektör Profili**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
10. Koç, D., 2005, **Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Ticaretini Etkileyen Gelişmeler ve Türkiye'nin Rekabet Üstünlüğü Analizi**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı Tarım Dairesi, Ankara.
11. Öztürk, M., 2006, **Türkiye'de Yaş Sebze Sektörü ve Dış Ticareti**, VI. Sebze Tarımı Sempozyumu, 19-22 Eylül 2006, Kahramanmaraş.
12. Paksoy, M., 2006, **İyi Tarım Uygulamalarının Türkiye'nin Sebze İhracatına Olası Etkileri**, VI. Sebze Tarımı Sempozyumu, 19-22 Eylül 2006, Kahramanmaraş.
13. Sayın, C., Mencet, M.N., Taşçıoğlu, Y., 2004. **AB'de EUREPGAP Uygulamaları ve Yaş Meyve ve Sebze İhracatımıza Olası Etkileri**, Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16-18 Eylül 2004, Tokat, s.37-43.
14. Şeniz, V., Eser, B., Daşgan, Y., Akbudak, N., İlbi, H., Sürmeli, N., Başay, S., 2005, **Sebze Üretiminde Gelişme ve Hedefler**, Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, TMMOB Zir.Müh.Odası, 1.Cilt, 3-7 Ocak 2005, Ankara.
15. Turhan, Ş., Tipi, T., Erol, A.O., 2005, **EUREPGAP Uygulamalarının Türk Yaş Meyve-Sebze Üretimi ve Rekabet Gücü Üzerine Etkileri**, Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, Tokat, 16-18 Eylül, s.315-322.
16. TKB, 2005, **Tarımsal Araştırma Master Plan Revizyonu**, Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
17. DPT, 2006, **Dokuzuncu Beş yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara.

18. DPT, 2001, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Bitkisel Üretim (Sebzecilik) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
19. Karabağlı, A., 1990, **AT Karşısında Türkiye Meyve ve Sebze Alt Sektörünün Durumu ve Rekabet Şansı**, MPM Yayın No:421, Ankara.
20. Güneş, T., 1996, **Tarımsal Pazarlama**, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayın No:1467, Ankara.
21. Emeksiz, F., Albayrak, M., Güneş, E., Özçelik, A., Özer, O.O., Taşdan, K., 2005, **Türkiye’de Tarımsal Üretim Pazarlama Kanalları ve Araçlarının Değerlendirilmesi**, Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi (3-7 Ocak 2005), TMMOB Zir. Müh. Odası, 2.Cilt, Ankara.
22. Demirbaş, 2001, **Türkiye’de Toptancı Halleri İle İlgili Yasal Düzenlemelerin Meyve-Sebze Üretim ve Pazarlama Politikalarının Başarısı Üzerine Etkileri: İzmir İli Örneği**, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları, Ankara, s.71.
23. Engindeniz, S., 2001, **Türkiye’de Organik Domates Üretimi ve Pazarlaması**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Adana Şubesi Ekin Bülteni, 12: 11, Adana.
24. Akdeniz İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2007, **Yaş Meyve Sebze İhracatçıları Birliği 2000-2004 Değerlendirme Raporları (Türkiye Geneli)**, <http://www.akib.org.tr>, Erişim: Mayıs 2007.
25. Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2007, **Tarım Ürünleri Dış Ticaret Verileri (1995-2004)**, <http://www.dtm.gov.tr>, Erişim: Mayıs 2007.
26. Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2007, **Tarım Ürünleri İhracat Verileri (2001-2004)**, <http://www.egelihracatcilar.com>, Erişim: Mayıs 2007.
27. TKB, 2006, **Hububat ve Çeltik, Yaş meyve ve Sebze, Yemelik Tane Baklagiller, Tohumculuk, Şarap, Canlı Bitkiler ve Süs Bitkileri Ortak Piyasa Düzenleri Alt Çalışma Grup Raporları**, Cilt 3, Ankara.
28. Anonim, 2005, **EUREPGAP Global Report**, FoodPLUS GmbH, Germany.